

Легенда львівського Оссолінеуму: постаті, видання та соціальна роль бібліотеки Оссолінських в уявленнях галичан XIX–XX ст.

Роман Голик

науковий співробітник Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича
НАН України, канд. іст. наук

У статті проаналізовані уявлення про львівську бібліотеку Оссолінських (Оссолінеум) жителів Галичини XIX–XX ст. На прикладі мемуарів та інших джерел показано, як формувався образ Оссолінеуму в польській та українській історичній пам'яті, як змінювалася реценція знакових постатей цієї інституції, як сприймали її діяльність та суспільну функцію читачі й працівники.

Ключові слова: бібліотека Оссолінських (Оссолінеум), Львів, Галичина, міф, стереотип, ментальність, історія, читання, література.

The articles examines the Lviv' library of Ossolinskis and its perception among the people of Galicia in 19th-20th century. By analysing memory and other sources I have indented to demonstrate how the image of Ossolineum was shaped in the Polish and Ukrainian historical memory, how changed the perception of key collaborators of the institution; how its' activity and social role perceived by readers and workers.

Keywords: Ossolinskis' Library (Ossolineum), Lviv, Galicia, myth, stereotye, mentality, history, reading, literacy.

В статье проанализированы представления о львовской библиотеке Оссолинских (Оссолинеум) жителей Галиции XIX–XX вв. На примере мемуаров и других источников показано как формировался образ Оссолинеума в польской и украинской исторической памяти, как воспринимали его деятельность читатели и сотрудники.

Ключевые слова: библиотека Оссолинских (Оссолинеум), Львов, Галиция, миф, стереотип, ментальность, история, чтение, литература.

Установа, яка спочатку називалася Національним закладом ім. Оссолінських, а згодом стала Львівською національною науковою бібліотекою України імені В. Стефаника, уже давно перетворилася на один з символів Львова. Ще з середини XIX ст. її будівля є одним з тих архітектурних силуетів, за якими розпізнають місто.

Інституційна історія бібліотеки вже довго слугує об'єктом наукових студій. Натомість мемуарна традиція оповила львівську книгозбірню цілою «павутиною» міфів та стереотипів, і дана праця є спробою їхньої часткової систематизації та аналізу, вона покликана простежити, якими були і як еволюціонували уявлення про Оссолінеум, його соціальну функцію та культурну роль у свідомості жителів Галичини (а також їхніх сусідів) впродовж XIX–XX ст.

У ментальності цього часу Оссолінеум асоціювали насамперед з людьми, які були його фундаторами й спричинилися до його перетворення на один з наукових і просвітницьких центрів. Засновник бібліотеки — Юзеф Максиміліан Оссолінський — став канонічною постаттю польської культурної традиції. Його уявляли як культурного героя — рятівника польської національної ідентичності, відданого єдиній справі — колекціонуванню книжок та рукописів: «ерудит, глибокий знавець історії та літератури (...) чуйний, неймовірно, попри сліпоту, рухливий, користав з кожної нагоди, щоб збільшити улюблену колекцію» [10, с. 9]. Львівські шкільні хрестоматії початку-середини XX ст. теж зображали графа затятим бібліофілом, який невтомно збирає скарби національного духу: *«надивився я, з якою насолодою [він] оглядав давні шпаргали й старі книжки, які за день до того наловив по давніх монастирях й костельних захристіях. Все хотів мати, кожну стару книжку придбати. Набувати книжки за дармо вдавалося йому в галицьких дворах, де були вони непотрібні і де з охотою їх віддавали»** — цитував Казимир Гартлеб спогади А. Грабовського [11, с. 264-265]. Ще один приклад схожої рецепції — есе Мечислава Опалека 1925 р., присвячене відкриттю книгарні Закладу ім. Оссолінських. В центрі цього нарису — уявна мандрівка графа Оссолінського крізь віки, у міжвоєнний Львів. Тут постає засновник бібліотеки, який потрапляє в інституцію свого імені, обростає цілим шлейфом риторичних формул XIX ст. В цій фантазмагорії Оссолінський постає «мужем незабутніх заслуг, великим фундатором й магнатом духа», по суті, навіть не людиною, а персоніфікацією книжкової культури: *«вогник якийсь живіший блисне під повікою старця, випростаються плечі, згорблені колісь при столі, повному фоліантів, паперу і гусячих пер,*

* Тут і далі переклад автора статті.

понадтинаних про запас (...). Від прибульця в довгій плащі з мантильками б'є особливий запах старих книжок й рукописів, якого не змогло вбити навіть райське сонце ані запах небесних геліотропів, хоч ними дихає пан Оссолінський уже майже сто літ» [16, с. 34-35]. Водночас у візії Опалека ця ілюзорна постать втілювала, передусім, польську шляхту та її культуру: «Опадає стареча голова на груди, похилена постать (...) стає напіввидимим видом, аж врешті розпливається й зникає. І лише голосом, ніби посланим з далека, дрижить мудрість оссолінська словами: «Наука не мени, аніж шабля, створила наше шляхетство» [16, с. 35]. Таке сприймання діяльності Оссолінського було досить розповсюдженим. Невипадково його ініціативу створити у Львові бібліотеку бачили в контексті прихованої конкуренції між польськими магнатськими родами — змагання, де львівський проект здобув перевагу над іншими: «Не сам лише Оссолінський плекав таку ідею в XIX столітті. Але власне його зерно вистрілило понад сподівання й заколосилося на львівській ниві стократно. Більшою мірою, аніж заміри Свідзінських у Варшаві, Дзялинських у Курніку, Рачинських в Познані», — стверджував один з колишніх «оссолінців» Станіслав Василевський [19, с. 121].

Схожою аурую в текстах мемуаристів наділені й послідовники Оссолінського, пізніші працівники бібліотеки, — «оссолінчики». Мечислав Гембарович й Казимир Тишковський у своєму нарисі наводять довгий список прізвищ тих, хто віддав Оссолінеуму «молодість або осінь життя» [10, с. 15-16]. Адам Фішер у власній історії Оссолінеуму робить спеціальний акцент на особистостях галицьких аристократів, які стали меценатами закладу, а потім розділяє список працівників Інституту ім. Оссолінських за службовою ієрархією на літературних та економічних кураторів, директорів, кустошів і віце-кустошів, скрипторів, бібліотекарів, асистентів, стипендістів та допоміжний персонал [7]. У міжвоєнному десятиріччі такий поділ вже був, значною мірою, реліктом традиції, яка опиралася на вищості аристократії супроти решти суспільних станів. Натомість панорамну галерею портретів оссолінських співробітників дають, зокрема, спогади того ж Станіслава Василевського та Станіслава Лемпійського. В «Оссолінських споминах» Лемпійського [13] образ львівської книгозбірні

взагалі трансформується у довгий ряд силуетів її співробітників. У пам'яті мемуариста Оссолінеум початку-середини ХХ ст. — це кілька поколінь адміністраторів та вчених. Старшу генерацію в цих спогадах репрезентують постаті Антонія Малецького (віце-куратора бібліотеки та відомого мовознавця, автора шкільної «Граматики польської мови», якого вважали «Нестором польської філології»), керівника музею Любомирських Едварда Павловича, Войцеха Кентшинського (чи Адальберта фон Вінклера, довголітнього директора бібліотеки, учасника повстання 1863 р., науковця і поета, який в молодості змінив німецьку ідентичність на польську [13, с. 19-24]), Александра Гіршберга (кустоша закладу, професора Львівського університету, історика-дослідника ранньомодерної доби [13, с. 24-28]), його конкурента Броніслава Чарніка (віце-кустоша бібліотеки) [13, с. 28-31]), скриптора установи, історика літератури Вільгельма Брухнальського [13, с. 31-37], ще одного скриптора й керівника «Читальні для молоді» при бібліотеці Тадеуша Чапельського, а також Владислава Белзи (творця відомого «Катехизму польської дитини», керівника видавництва при Оссолінеумі), кустоша Музею Любомирських Броніслава Губриновича (автора біографії Юзефа Максиміліана Оссолінського) тощо. Молодше покоління «Оссолінеуму» в сприйманні Лемпільського представляли куратор закладу князь Анджей Любомирський, а також стипендісти Оссолінеуму — Юзеф Залеський, Тадеуш Раціборський, Єжи Коллер; Юліуш Кляйнер (один з провідних істориків літератури), той же Станіслав Василевський (вчений, журналіст і письменник), романіст і етнограф Адам Фішер, директор закладу у міжвоєнний час Людвік Бернацький тощо. (До числа оссолінців-стипендіатів входив і сам Станіслав Лемпільський — пізніше знаний літературознавець). Зрештою, до колективу Оссолінеуму початку ХХ ст. Лемпільський вписував навіть т. зв. «возних»: Міхала Сатурського та Стефана Гербута. У своїх мемуарах вчений змоделював уявну «словесну світлину» тогочасного Закладу ім. Оссолінських: *«У споминах вимальовується цілість допасована, гармонійна. В глибині — старші: Малецький, Кентшинський, Павлович, Гіршберг, Белза. Ближче — ті середні: князь Куратор посередині, потім — Чарнік, Губринович, Чапельський, а попереду наша молода маса асистентів і стипендістів, така рухлива, неспокійна,*

ніби хоче вийти з рамок пам'яткової фотографії. І по боках ті два «старі слуги» Закладу: Гербут і Сатурський, ніби Протазій і Гервазій» [13, с. 97]. Віртуальна фотокартка зі спогадів Лемпільського, значною мірою, — данина літературній традиції, стилістиці і поетиці початку ХХ ст., але водночас — відображення реальної спільноти людей. Тому вона споріднена з картиною «ідеального Оссолінеуму», яку подав скриптор закладу, відомий славіст Вільгельм Брухнальський. Різниця між цими описами — лише у наборі значущих постатей. Дискурс Лемпільського зосереджений на «оссолінцях» перших десятиліть ХХ ст., а Брухнальський асоціює Оссолінеум з його старшими працівниками (Б. Чарніком, В. Кентшинським, А. Гіршбергом, Г. Копією тощо). Однак риторика обох текстів майже тотожна: *«Тодішня спільнота працівників Інституту, особливо молодих, (...) презентувалася як добірне товариство; вистарчить згадати, що до нього належали Броніслав Чарнік, Станіслав Собінський, (...) Кароль Нітман..., Мар'ян Лінде. (...) І старші, й найстарші оссолінчики не становили окремого за походженням чи становищем клану, а зливалися у товариське ціле»,* — підкреслював В. Брухнальський у нарисі про Б. Губриновича [6, с. 558]. Ще один стипендіат бібліотеки, Станіслав Василевський, нерідко згадував тих, кого зустрів «під куполом львівського Оссолінеуму», в дещо іронічно-гумористичному тоні [21]. Однак у своєму путівнику по Львові публіцист описував бібліотечний колектив кінця ХІХ–ХХ ст. як унікальне зібрання найвідоміших представників польської науки й культури, символ об'єднаної Речі Посполитої: *«Згрумадилася до праці челядь та майстри звідусіль. Кожна з дільниць присилає ніби свого делегата (...) З рук прусаків силою виривається Кентшинський, А. Малецький засідає в кураторії, українські станиці дають В. Бельовського, Білорусь — бібліографа Пишленцького, розспіваний литвин Павлович влаштовує музей, К. Годабський і Белза не зробили встиду Варшаві. Галицькі тубільці не дають себе перегнати в відданості. Директор Слотвінський, ув'язнений за злочин друкування (...) Міцкевича, літами страждань в Куфштейні засвідчить свою любов до Оссолінеуму; Шайноха решту очей посвятить каталогові»* — у такому героїчно-ігровому стилі міжвоєнний автор розповсюджував образ Оссолінеуму як національної святині — пантеону відродженої Польщі [19, с. 122-123].

Ще одною складовою оссолінського міфу в текстах мемуаристів стали знакові образи читачів, які користали з фондів Оссолінеуму в XIX — першій половині XX ст. У спогадах С. Лемпільського читацький загал бібліотеки формує значна частина інтелектуалів польського та єврейського Львова цього періоду: Александр Брюкнер, Освальд Бальцер, Людвік Кубаля, Тадеуш Войцеховський, Шимон Ашкеназі, Казимир Гартлеб, Генрик Бігеляйзен, Фердинанд Бостель, Майєр Балабан, Кароль Бадецький, Станіслав Рахвал, Станіслав Грабський, Євгеніуш Кухарський тощо. На цьому тлі пам'ять оссолінця зафіксувала тільки поодинокі постаті читачів-українців: насамперед Івана Франка та Михайла Грушевського, а також представника галицького москвофільства Антона Петрушевича й прибульця з тогочасної Росії Володимира Перетца. В уяві польського мемуариста ці постаті репрезентували Інший, чужий Оссолінеуму світ. Іван Франко у його трактуванні — старша німецька людина «з українською народною сорочкою з червоними вишивками, без ковніра та краватки», яка з трудом гортає сторінки нечитабельних рукописів та диктує щось своєму секретареві. При цьому польські читачі бібліотеки Оссолінських дивляться на свого українського сусіда подвійним поглядом: і як на автора «антиміцкевичівської» статті про «Поета зради», і як на дослідника старопольських текстів та приятеля Яна Каспровича [13, с. 106-107]. Натомість Грушевський у візіях «оссолінчиків» — однозначно представник Іншої культури: антипольськи настроєний, хоч і дуже ерудований, «російський професор старої дати» [13, с. 112-113]. І це не дивно. Пам'ять мемуаристів відображала реальний національно-культурний поділ між польською, єврейською та українською Галичиною XIX–XX ст., в епіцентрі якого опинився й Інститут ім. Оссолінських.

Ще однією темою споминів про Оссолінеум став сам процес, механізм чи ритуал читання. Тут мемуаристи, зокрема, виділяли читання Шимона Ашкеназі і Людвіка Кубалі. Перший працював над книгами й рукописами дуже швидко й імпульсивно, керуючись досвідом та науковою інтуїцією, що викликало захоплення у середовищі оссолінців. Ті вважали, що вчений керується «не лектурою, а попросту нюхом чи дотиком (...). Водив носом по картках — натрапляв — зазначав — відкладав — уже мав» [13, с. 112]. Той же Станіслав Василевський образно описував

метод читання Ашкеназі як чаклування над манускриптами: «Чорнокнижник, (...) вишептав (...) формулку інкантації (...). Після чого вирушив до атаки (...). Підскакував, занурювався й вирунав зі (...) скирти однаково оправлених рукописів. Змішував у ній й знову вибирав. В одних були старі листи (...), в інших — військові документи, мемуарні записки. Деякі відкладав, інші відкидав з відразою, що часом замінювалася в погорду. Одним кодексом пожбуриє з пасією у кут. (Не згіршуйся, Оссолінський, якщо чуєш у небі!)» [20, с. 54]. Протилежний стиль читання для оссолінських мемуаристів уособлював інший львівський інтелектуал, відомий польський історик Людвік Кубаля — втілення серйозного, священно-ритуального ставлення до нагромаджених у бібліотеці манускриптів: «розважно відправляє службу Людвік Кубаля, статечно спілкуючись з кожною карткою рукопису сімнадцятого століття (...) Рідко промайне йому через губчасте обличчя тінь усміху або докладно вивірене слово» [20, с. 55].

За цими художніми образами приховувалася реальна проблема, яку можна сформулювати так: «Оссолінеум і його читачі». Вона має відразу кілька аспектів. Так, для науковців та інтелектуалів Галичини цей заклад був водночас і бібліотекою, і науковою інституцією, яка оберігає значні книжкові багатства. Зокрема, для польського читача XIX–XX ст. заклад ім. Оссолінських асоціювався з рукописами Юліуша Словацького, читання і дослідження яких було частиною своєрідної сакралізації поета в суспільній свідомості взагалі та в гуманітарних науках зокрема. Особливо акцентував на цьому Станіслав Василевський. Невипадково у його путівнику по Львові вміщена спеціально відкомментована фотографія «Словацький в Оссолінеум: секретарик, мініатюра мами, волосся, малюнки» [19, с. 111]. У спогадах цього письменника та журналіста бібліотека Оссолінських перших десятиліть XX ст. взагалі фігурує як метафоричний «Дім Словацького», осередок розповсюдження культу поета. Читання його манускриптів у цьому закладі для Василевського та його ровесників — майже містичне дійство, схоже на екстаз, але водночас і гостра інтелектуальна дискусія: «Як на прощу, як до причастя, йдуть адепти полоністики площею Фредра, вулицею Фридрихів, зрештою вул. Калічою, аби хоча б торкнулися квадратних й прямокутних шматків паперу, на яких (...) не друковані, разом

позліплювані строфи «Гера Вірменина» чи архітрави й розділи «Самуеля Зборовського». Унікальним богослужінням здається кожна лекція критики тексту. Мені випало бути міністрантом, який у порядку черги пильнував, аби не побилися головусі дослідники текстів, приймаючи намащення з оглянутих й спробуваних на дотик аркушів «Короля-Духа» чи «Завіші Старого» [20, с. 59-60]. Невипадково серед особливо символічних публікацій Оссолінеуму опинився проект повного зібрання творів Словацького, а також ілюстрована фотокопіями з оссолінських рукописів тритомна монографія про поетову творчість пера Юліуша Кляйнера, яка впродовж 20-х рр. ХХ ст. вийшла двома виданнями [12, с. 315].

Багато тогочасних галицьких інтелектуалів зауважували на прикладі Оссолінеуму значну еволюцію читацьких практик та бібліотечних порядків. Так, у пам'яті Станіслава Лемпіцького бібліотека кінця ХІХ–ХХ ст. залишилася простором без обрядів і табу, з зовсім іншим, аніж згодом розподілом ролей між читачем і бібліотекарем. Це — інституція з майже вільним доступом до книг і рукописів, ставлення до яких — максимально просте й безпосереднє. У такому середовищі, з ностальгією зауважував мемуарист, формувалася ідеальна читацька спільнота, заснована на рівноправності творчих особистостей, спільнота, яка згодом зникає. Цій «давній» бібліотеці Оссолінських Лемпіцький присвячує цілий панегірик: «не було у тому старому Оссолінеумі з — перед літ (...) жодної немудрої цензури (...), яка б поділяла працівників на гідних та негідних торкнутися рукопису чи стародруку, на патентованих науковців, які можуть «отримати все», і на «шмаркачів», яким можна читати лише нові друки ХІХ і ХХ ст. (і то у визначеній кількості), але годі їм до манускриптів (...). Не було карт вступу до читацького залу, ані позначених номерами місць, (...) ані строгих бібліотечних правил, (...) ані грізних написів: «Вхід заборонений». Студентське посвідчення було достатнім документом до користування (...) майже усіма скарбами величезної національної книгозбірні. Вірили, що, хоч збереження фондів — дуже важлива річ, а статус бібліотекаря як сторожа цих фондів дуже шанований, то усе ж бібліотека має слугувати читачам (...), бути живим й вічно готовим помічником дослідника» [13, с. 16-17]. Запровадження дисципліни й нагляду у бібліотечних залах й сховищах сигналізувало для

мемуариста кінець «читацького раю» і початок нової, «гіршої» епохи. Схожі алюзії давній Оссолінеум викликав і в Мечислава Опалека. Його еволюція як читача — це перехід з молодіжного залу до наукової робітні бібліотеки. В уяві Опалека молодіжна читальня закладу ім. Оссолінських також постає територією, де панує демократія читання — читання публічного у повному розумінні слова. Не дивно, що тут читали переважно шкільну та художню літературу — в основному польську: *«У правому крилі будівлі на партері у продовгуватому приміщенні, освітленому рядом вікон, містилася читальня для молоді (...) Лекторій, справжню оздобу якого становили високі стелажі з гарно опрацьованими книгами, втішався великою відвідуваністю та часто, особливо взимку, був комфортним пристанищем для тих, хто ходив «поза школу» («гінтер»).* Я читав тут найохочіше поезію і ознайомився з творчістю Богдана Залеського, Корсака, Вітвіцького, Гарчинського, Гославського, Поля та інших» [15, с. 170]. Однак і в такому контексті молоді читачі сприймали наукову читальню як вищу за ієрархією «святину знань», а вступ до неї — як інтелектуальне й емоційне випробування: *«Через якийсь час (...) почав я заходити також крутими залізними сходками до наукової читальні (...). Залізними сходками ступав я дуже обережно, з острахом, що сходи піді мною заскриплять й звернуть увагу на мізерну особу неофіта, який, може, зарано пнеться до достойного місця, яке зветься науковою читальнею»* [15, с. 170-171].

Натомість для багатьох студентів та для масового «зовнішнього» читача Оссолінеум кінця XIX ст. — першої половини XX ст. тривалий час асоціювався передовсім з шкільними підручниками, університетськими посібниками, а також з художньою літературою для дорослих та дітей, які публікувало видавництво при закладі ім. Оссолінських. Репертуар оссолінських видань першої половини XX ст. справді був дуже неоднорідним, розрахованим на широку й строкату читацьку аудиторію. Поступово у ньому виникло кілька конкуруючих видавничих програм. Першу з них — популярну — репрезентували книжки для шкіл та гімназій, а також художня література. Видавництво пропонувало читачам букварі, читанки та підручники з різних навчальних дисциплін: від польської мови та літератури, історії, літургії, релігії, «знань про сучасну Польщу», граматики латинської мови — до хімії,

алгебри, географії, біології тощо. На межі між популярною та науковою літературою, яку випускав заклад, перебували підручники для гімназій та вищих шкіл на кшталт «Kultury antycznej w zarysie» Яна Щепанського (1927) чи «Psychologii» Владислава Витвицького (1930), або ж фонетики французької мови (під назвою «Współczesna wymowa francuska») Зигмунта Черного. За популярністю зі шкільними та університетськими книжками змагалися оссолінські видання польських класиків: зібрання творів Генрика Сенкевича (і коротких цитатників/збірничків його афоризмів), Юліуша Словацького, Адама Міцкевича, Александра Фредри, художні тексти Владислава Реймонта, Яна Парандовського (зокрема «Dwie wiosny»), Юліуша Каден-Бандровського, Владислава Оркана; переклади Гомера, антологія модерної французької лірики, дитяча література (від «Katechizmu polskiego dziecka» Владислава Белзи до книжечок Зофії Рогошувни), «почитні» мемуари й краєзнавчі нариси (зокрема т. зв. «література подорожей») тощо. Особливу нішу між цими виданнями займали праці з воєнної науки та історії військової справи Казимира Гартлеба та Мар'яна Хелма-Пірго. Нарешті, частина книжок Оссолінеуму залишалася у межах чистої та прикладної гуманітаристики. Цю групу, традиції якої були закладені ще у знакових для історії Закладу «Словнику» Лінде та публікаціях першоджерел за редакцією Августа Бельовського й Антонія Малецького, згодом формували праці Яна Птасьніка та Людвіка Бернацького з історії польського книговидання, серія етнографічних робіт Адама Фішера, біографічні нариси пера Броніслава Губриновича та Станіслава Лемпійського тощо. У пам'яті мемуаристів-оссолінчиків і в оцінках пізніших дослідників усі видання бібліотеки Оссолінських становили єдине багатоманітне ціле. Саме так — як калейдоскоп «бібліотек і бібліотечок, полоністики та історії, підручників шкільних та академічних» — зобразив їх у споминах Станіслав Лемпійський [13, с. 172-197]. Водночас було очевидним, що популярні видання Оссолінеуму мали кращу читацьку рецепцію, аніж наукові, і, отже, були окупнішими у будь-яких обставинах. Натомість навіть віце-кустош бібліотеки Адам Фішер, видаючи у 1921 р. свою етнографічну роботу про поховальні ритуали, мусів виправдовуватися перед читачами, що пропонує не зовсім відповідний для своєї ж установи текст:

«Папір, як відомо, йде сьогодні на вагу золота, друк сьогодні — не до оплати, видавець шукає тільки «get venaleт». Однак зі справді меценатською допомогою прийшла авторіві Кураторія Оссолінеуму, директор же, Людвік Бернацький, хоч тема монографії і відбігає (...) від наукових видань Інституту, зволив її прийняти до їхнього чудового почту. Нехай же це буде підкреслене з особливою вдячністю!» [8, с. VI-VII].

Справді, у рецепції багатьох читачів Оссолінеум був просто видавництвом шкільних та гімназійних книг, тоді як для фахівців-гуманітаріїв залишався науковою установою, мета якої — випускати монографії, бібліографічні довідники та публікувати першоджерела. У такій рецепції відобразилася суперечність між двома візіями інституції всередині самого Оссолінеуму, «між Бібліотекою-Закладом і Видавництвом (...). Там наука — тут торгівля; тут сучасний ризик — там старі, шановані традиції» [13, с. 8]. Ця прихована опозиція інтелектуального й прагматичного стала джерелом напруження між видавцями та науковцями бібліотеки ще в міжвоєнний час і причиною фактичного розриву їхніх стосунків в період Другої світової війни. Крім того, оссолінські видання демонстрували також і певні видозміни у візуальній репрезентації бібліотеки. Наприклад, на обкладинці «Zwyczajów pogrzebowych ludu polskiego» А. Фішера вміщене досить помпезне, майже гербове, зображення головного будинку бібліотеки. Він намальований з боку входу та огорожі; над куполом будівлі розвівається (очевидно, польський) прапор. Позаду неї сходить символічне сонце (національного відродження і просвітництва), вище від малюнка вміщена корона й колове обрамлення з пояснювальним написом. Воно, у свою чергу, увінчане лавровим вінком, зображеннями книг та розгорнутих актів з печаткою. У такому вигляді бібліотека Оссолінських виглядала справді «святиною духу». Однак більшість видань закладу ім. Оссолінських виходило під максимально простою емблемою — майже схематичним зображенням будинку Оссолінеуму з характерним куполом та колонами. У цій перспективі заклад виглядав дещо приземленіше — лише як одна з важливих і впізнаваних суспільних інституцій.

Попри те, в житті й уяві польської спільноти Галичини Оссолінеум постійно відігравав особливу роль. Його називали «костелом пам'яток минувшини, кузнею духа й культури», але

водночас наділяли тими ж рисами, що й польський Львів загалом, тобто вважали бастионом, «який ефективно боронить «гонор Поляків», вручений йому Вітчизною на східних кордонах Речі Посполитої» [10, с. 14, 18]. Образ закладу як храму і фортеці, а водночас і осердя Львова, став особливо популярним у міжвоєнний час. Невипадково Станіслав Василевський використовував ці епітети, щоб пафосно підсумувати багатофункціональність львівської бібліотеки у різні історичні періоди: *«Була вищою школою і Академією Наук в часах онімеченого університету і в мороку сонної, просто отруєної, атмосфери. Була прапором польської культури, гордо заткнутому на могилі польської державності. (...) Але передовсім настрій цих стін! Настрій костьольний, бібліотека-святиня, бібліотека-твердиня. Тут (...), під куполом, живе й пульсує серце Львова. Cor ardens»* [19, с. 123-124]*. Такі окреслення стали особливо частими під впливом львівських боїв 1918–1919 рр., коли бібліотека Оссолінських була одним з пунктів україно-польського збройного протистояння. У цей час польська спільнота міста була шокована тим, що її Національний Заклад, разом з іншими знаковими об'єктами, перетворився у плацдарм для українських військових сил: «Цитадель, Сейм, Оссолінеум і Пошта плювали потоками вогню на польських солдатиків» — скрушно констатував Ян Гелля [9, с. 151]. Не дивно, що оссолінські сюжети посіли своє місце у міфології «Оборони Львова». Той сам Гелля спеціально вмістив у книжці фотографію, на якій було зображено «барикади з книжок в Оссолінеумі» [9, с. 225]. У контексті його книги це сприймали, очевидно, як доказ «варварства» українських військовиків. Свідченням такої «нецивілізованості» згодом слугували також світлини постріляних книжок з бібліотеки та ушкоджень з виставкової зали музею Любомирських при Оссолінеумі [4]. На «українській окупації» бібліотеки акцентували також міжвоєнні польські історіографи закладу, хоча й підкреслювали її «малу шкідливість»: *«руські війська*

* Насправді у різний час Оссолінеум сприймали не лише як культурну установу, але й як адміністративну споруду. Так, для львівського урядника середини XIX ст. Бенедикта Грегоровича Інститут Оссолінських, точніше його «sala Stanów», — був лише місцем проведення загальних зборів Товариства Галицької Ошадної Каси у 1843 р. (Pamiętniki urzędników galicyjskich. — Kraków, 1978. — S. 208-209).

в бою за будівлю головної пошти вмістили в самій книгозбірні особливо вигідний шанець, господарюючи там кілька тижнів без справжніх господарів. Доля, однак, була ласкавою, страти — відносно невеликими: трохи постріляних й подертих книжок, обозний безпорядок, бруд, сліди куль — от і все. Зрештою, несподівана втеча небажаної залози не допустила до більших спустошень» [10, с. 12-13].

Українці ж закидали полякам руйнування культурних об'єктів українського Львова. Їхнє ставлення до Оссолінеуму було двоїмим. З одного боку, читачі з числа української (руської) інтелігенції відвідували Оссолінеум та цінували його книжкові та рукописні фонди й публікації, активно використовували їх у власній праці тощо. Водночас вони розглядали Заклад ім. Оссолінських як «польську національну Установу» та «польську бібліотеку й музей» [5]. Так, Іван Крип'якевич у своєму історичному провіднику по Львові описував саме «польський національний інститут ім. Оссолінських», відзначаючи, що в його багатій книгозбірні знаходиться й «дещо з українських стародруків» [3, с. 119]. «Рідним» аналогом Оссолінеуму львівські українці кінця XIX — першої половини XX ст. бачили, фактично, бібліотеку Наукового Товариства ім. Шевченка [2, с. 409]. Москвофіли ж вважали «своєю» бібліотеку Народного Дому і також дистанціювалися від Оссолінеуму. Очевидно, вони поділяли думку російського художника Васілія Верещагіна. Відвідавши Львів у 1914–1915 рр., він категорично заявив, що фонди бібліотеки Оссолінських мають дуже вузьке національне спрямування, а це в його очах знецінювало книгозбірню: «Інтерес цього зібрання, однак, (...) має мало загального значення, стосуючись майже виключно польської історії та життя» [1, с. 103].

Проте для польського Львова цінність Закладу ім. Оссолінських стала однією зі світоглядних аксіом. Думку про Оссолінеум як «світську святиню» використовував у 1939 р. навіть один з тимчасових керівників закладу — Єжи Борейша. Парадоксально, але, вважаючи себе атеїстом й комуністом, цей виходець з єврейського культурного середовища порівнював важливість бібліотеки Оссолінських для поляків з цінністю Києво-Печерської лаври для українців [14, с.64]. Ще чіткіше значення львівської книгозбірні артикулював Станіслав Лемпіцький у своїх роздумах

над причинами її культового статусу: «До Оссолінеуму збігалися усі думки польських наукових працівників і молоді. Тут була робітня праці над підтримкою тремтячого на вітрі полум'я польської культури, освіти і науки та над створенням нових цінностей у цих галузях. Тут була святиня польської книжки. Пильнували над її консервацією й безперервністю люди вибіркові. Львів'янин любить Оссолінеум» [13, с. 11-12]. На цих уявленнях ґрунтувався й повоєнний культ Оссолінеуму як національної спадщини в польській культурі. Як і раніше, він залишався інтегральною частиною міфу (втрачених) «східних кресів» довоєнної Речі Посполитої, образу Львова — «завжди вірного міста», «форпосту польського духу» тощо. Для галицьких українців таке трактування ролі Закладу ім. Оссолінських від самого початку було чужим і навіть ворожим. Частково цим можна пояснити повоєнні суперечки й конфлікти довкола постаті останнього директора львівського Закладу ім. Оссолінських у Львові Мечислава Гембаровича та його оточення. У польській історичній пам'яті Гембарович залишився видатним науковцем, шляхетним «майстром і вчителем», але головне — охоронцем національних цінностей, громадянином міста «Semper Fidelis», який ціною самозречення обороняв Оссолінеум перед «чужим» бібліотеці новим населенням Львова й Галичини [17, с. 43-67; 18, с. 235-241]. Невипадково в одному з польських гумористичних віршів 1946 р. було використано значущий каламбур, утворений від його імені (Мечислав): це — «Меч», яким «львівська цитадель» (Оссолінеум) воює з навколишніми недругами польськості — і не лише самої бібліотеки, але й Львова загалом [14, с. 247]. Така позиція була, очевидно, близька світогляду самого Гембаровича. Свідок та учасник «боїв за польський Львів» у 1918–1919 рр. [17, с. 45], він вважав своїм обов'язком не лише передати усі цінності Оссолінеуму відродженій Польщі. Відкинувши можливість репатріації, Гембарович прагнув своєю присутністю в місті й надалі маніфестувати «історично польський» характер Львова й Галичини. Для галицьких українців така постава була неприйнятною. З одного боку, вони не відкидали наукового доробку Гембаровича як авторитетного мистецтвознавця. Водночас українські інтелігенти Львова прагнули дистанціюватися від людини, яка, на їхню думку, позбавила Львів частини його культурних

надбань й сповідувала реваншистські погляди стосовно Галичини. Позиція прихованого опору з боку Мечислава Гембаровича та його співробітників нагадувала українцям міжвоєнне протистояння з поляками і, певною мірою, дратувала. Саме тому директор та давні польські працівники бібліотеки Оссолінських (Софія Рогаліна, Марія Бернацька, Вацлав Ольшевич) відчували соціальну ізоляцію [18, с. 204-217]. По суті ж, силою факту підтримуючи діалог з українським оточенням на роботі, у приватному житті вони виразно надавали перевагу контактам з Польщею, щоб не асимілюватися у нерідному для себе соціумі. Так чи інакше, після фактичного зникнення «польського Львова» у 1946 р. перестав існувати й Національний заклад ім. Оссолінських. У кожному разі, з цього моменту колишні польські переселенці зі Східної Галичини відмовили цій інституції в «рації існування», передавши її повноваження новоствореній вроцлавській установі з тією ж назвою [14, с. 320]. Натомість в українському Львові образ давнього Оссолінеуму злився з образом нової установи, що кілька разів змінювала свою офіційну назву (Львівська філія Бібліотеки АН УРСР — Державна наукова бібліотека — Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка АН УРСР — Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України тощо). Попри усі історичні перипетії, нова бібліотека залишалася вже українським закладом зі своїми знаковими постатями, виданнями та суспільними функціями. Стан і статус нового Оссолінеуму у Вроцлаві за післявоєнний період також змінювався. Хоч цей заклад вів свою генезу від давнього Інституту ім. Оссолінських, він отримав власну, уже «нелвівську» історію. Тому в українській та польській ментальності Оссолінеум й окутаний цілою низкою взаємовиключних стереотипів. Під цією назвою поляки розуміють, переважно, Заклад, який існував у довоєнному Львові на вул. Оссолінських, та його вроцлавський аналог. Українці ж асоціюють його з львівською науковою бібліотекою на вул. Стефаніка, хоч «польська» історія бібліотеки ім. Оссолінських їм, в основному, чужа. Водночас в українській і польській візіях цієї установи можна добачити контури нового міфу: уявлення про Заклад як спільну культурну спадщину багатонаціонального Львова, що вплинула і на польську, і на українську спільноту [2, с. 82]. Як і кожен міф, нова легенда львівського

Оссолінеуму схематична, утопічна і дещо анахронічна. Однак вона цілком може стати добрим підґрунтям для плідного польсько-українського культурного діалогу — зваженої й конструктивної розмови про бібліотеку та її скарби, про Львів та Галичину взагалі.

1. *Верещагин В.* Старый Львов / *Верещагин В.* — Киев, 2009. — 142 с.
2. Історія Львова : у 3 т. / за ред.: *Я. Ісаєвича, М. Литвина, Ф. Стебля.* — Львів, 2007. — Т. 2. — 560 с.
3. *Крин'якевич І.* Історичні проходи по Львову / *Крин'якевич І.* — Львів, 1991. — 167 с.
4. *Кузьма О.* Листопадіві дні 1918 року / *Кузьма О.* — Львів, 2003. — 536 с.
5. Оссолінеум // Українська загальна енциклопедія. — Львів ; Станіславів ; Коломия, [193?]. — Т. 2. — Ст. 950.
6. *Bruchnalski W.* Między średniowieczem a romantyzmem / *Bruchnalski W.* — Warszawa, 1975. — 630 s.
7. *Fischer A.* Zakład Narodowy imienia Ossolińskich: Zarys dziejów / *Fischer A.* — Lwów, 1927. — 96 s.
8. *Fischer A.* Zwyczaje pogrzebowe ludu polskiego / *Fischer A.* — Lwów, 1921. — 439+XII s.
9. *Gella J.* Ruski miesiąc / *Gella J.* — Lwów, 1919. — 234 s.
10. *Gębarowicz M.* Zakład narodowy imienia Ossolińskich we Lwowie / *Gębarowicz M., Tyszkowski K.* — Lwów, 1926. — 24 s.
11. *Hartleb K.* Kultura Polski od zarania dziejów po dni ostatnie. Wypisy źródłowe / *Hartleb K.* — Lwów, 1938. — 357 s.
12. *Kleiner J.* Juljusz Słowacki. Dzieje twórczości / *Kleiner J.* — Lwów ; Warszawa ; Kraków, 1928. — Т. 3. — 335 s.
13. *Łempicki S.* Wspomnienia ossolińskie / *Łempicki S.* — Wrocław, 2006. — 254 s.
14. *Matwijów M.* Zakład Narodowy imienia Ossolińskich w latach 1939–1946 / *Maciej Matwijów.* — Wrocław, 2003. — 350 s.
15. *Opatek M.* O Lwowie i mojej młodości / *Opatek M.* — Wrocław, 1987. — 218 s.
16. *Opatek M.* Ze wspomnień lwowskiego bibliofila / *Opatek M.* — Rzeszów, 2001. — 232 s.
17. Rocznik Lwowski 1991. — Warszawa, 1991. — 224 s.
18. Rocznik Lwowski 2005. — Warszawa, 2005. — 278 s.
19. *Wasylewski S.* Lwów / *Wasylewski S.* — Wrocław, 1990. — 176+XIV s.
20. *Wasylewski S.* Niezapisany stan służby / *Wasylewski S.* — Wrocław, 1957. — 184 s.
21. *Wasylewski S.* Pod kopułą lwowskiego Ossolineum: Pamiętnik stypendysty i asystenta Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w latach 1905–1910 / *Wasylewski S.* — Wrocław, 1957. — 214 s.